

FARAGÓ Kornélia

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

kornelija.farago@ff.uns.ac.rs

A BORI-ÉLETMŰ DIMENZIÓI

The dimensions of the Imre Bori's oeuvre

Dimenzije opusa Imrea Borija

A tanulmány Bori Imre széles keretű világának némely korai szerkezeti jellemzőit igyekszik számba venni, a többes dimenzionalitás összetett viszonyrendszerét kutatva. A modernitás meghatározó kérdésköreinek azonosításával, az avantgárd diskurzus értelmezői horizontba emelésével, a jugoszláv irodalmi viszonylatok látószögbe állításával, vagy például a prózavizsgálat test-tematikai újításaival ható irodalomtörténeti gondolkodás áll előttünk. Nemcsak a műfaji problematika, de az életmű tartalmi összetétele is szokatlanul bonyolult. Az egyik kiinduló kérdésünk az, hogy az irodalomtörténet-írás metaperspektívájából milyen esélyünk van az életmű korpuszának alapozó területeit, a szerepek egyes összetevőit egymás viszonylatában megragadni. Megkerülhetetlen a kérdés, hogy az életmű kezdeteitől előforduló kifejezésmodellek hogyan tesznek lehetővé egy egymással összefüggő rendszerben való látásmódot egy sajátos kisebbségi program bonyolult logikai keretei között, ahol a társadalmi pozíciók és lehetőségek speciális rendszerével is számolnunk kell.

Kulcsszavak: avantgárd, irodalomtörténet, lokalizáltság, modernitás

A többes dimenzionalitás összetett viszonyrendszerét kutatva, egy hosszú irodalomtudományos karrier, egy tekintélyes volumenű életmű – mély lokalizáltsága ellenére is – széles keretű világának némely korai tematikai és szerkezeti jellemzőit igyekszem számba venni, elsősorban azokat, amelyek megalapozó összefüggéseket teremtettek. A modernitás meghatározó kérdésköreinek azonosításával, az avantgárd diskurzus értelmezői horizontba emelésével, a jugoszláv irodalmi viszonylatok látószögbe állításával, vagy például a prózavizsgálat test-tematikai újításaival, a Krúdy- és a Móricz-olvasás megújításával stb. ható

irodalomtörténeti opus áll előttünk, amelynek úgy kell inspirálnia a jelenkori kutatást, hogy e gondolkodás sajátosságaiból fakadó alapvető beszédmód nem harmonizál a mai, erősen teoretizáló irodalomtudományos megnyilatkozásokkal, ellenérzései vannak a tudományos lábjegyzetelési kultúrával szemben, az ilyen digressziós gesztusokat szinte feltűnően mellőzi. Ezt, a műfajait tekintve is igencsak heterogén életművet ugyanis a tudomány felől érkező, de az esszé felé tartó beszédmódok karakterisztikumához való közelítésen keresztül is meg kell kísérelni felmérni és megérteni. Ugyanakkor nemcsak a műfaji problematika, de az életmű tartalmi-tematikai összetétele is szokatlanul bonyolult. A vajdasági magyar irodalmi kultúra egyik jelképének, Bori Imrének a hazai kanonizáltsága éppen a kimeríthetetlennek tűnő és szerteágazó hatások nyomán valósult meg, miközben, saját kifejezésével élve, a korok „hőmérsékletének görbéje ott mutatja a cikcakkjait” a szövegeiben. Az egyik kiinduló kérdésünk az lehetne, hogy az irodalomtörténet-írás metaperspektívájából milyen esélyünk van az életmű korpuszának különböző területeit, a szerepek egyes összetevőit egymás viszonylatában megragadni. A magyar kultúra irodalomtudományos hálózatainak alkotó részvevője, a több évtizedes intenzív kutatói tevékenységgel párhuzamosan, a tudatosan közérthető közlésmódok, a művelődés- és tudománypolitika terepein való markáns jelenlét, a széles láthatóságra való törekvés (rádiós, napi- és hetilapi szereplések), a publicisztikai szemlélet, a közéleti írás szellemi hatásainak érvényesítésére létrehozott heterogén szöveg-halmaz révén létesített egyre sűrűbb rajzolatú mintázatokat. Olykor a „tisztelgő olvasás”, máskor az antologikus javaslattevés, a reprezentálás, a kanonizálás, vagy éppen a rekanonizálás monografikus szándékával. Megkerülhetetlen a kérdés, hogyan tesznek lehetővé ezen kifejezésmodellek egy egymással összefüggő rendszerben való látásmódot, egy sajátos kisebbségi program bonyolult logikai keretei között, ahol a társadalmi pozíciók és lehetőségek speciális rendszerével is számolnunk kell?

A méreteiben kiterjedt és módszereiben sokszínű pálya témájában, nyelvében, ideológiai hangoltságában is messziről indít. A kezdetén álló *A gyermek és a könyv* című, brosúra méretű kiadvány (a társszerző Sima Cucić, a szerb gyermekkönyv-kritika megalapozója) minden bizonnyal hiátust betöltő szándékkal született. Tájékoztató kiadványként a korai olvasási-mentalitásbeli nevelés módszertanához és gyakorlati lehetőségeihez nyújt útmutatót a kívánatos szülői stratégiák kijelölésével, de nem függetleníti magát a kor ideológiai irányultságaitól, s ez a Bori Imre által írt fejezetének – bár ez olvasmányelemzési és minőségérzelési készséget is mutat – némely kitételéből (amelyek szerint az olvasás voltaképpen a szocialista tudatformálás egyik eszköze, a „szocialista

emberség”, a társadalmi arcél formálója) és a partizántörténetek ajánlási módzatából is kitetszik. „Legfőbb feladatunk ugyanis *a ma világába vezetni be a gyerekünket. [...] A ma és a közelmúlt hősi harcai, a népfelszabadító háború hős partizánjainak, ifjainak élete legyen és lesz is gyermekeink érdeklődésének tengelyében*” (Cucics–Bori 1957, 64, kiemelés az eredetiben). A szocialista értékrendből következő művészetpolitikai hatásokkal egyetemben azonban a nyelvi-kulturális kontextusra reagáló gondolkodás kezdetei is ide helyeződnek, szerbből fordított olvasmányok (Jovan Jovanović Zmaj, Branko Ćopić, Jovan Popović stb.) is megjelennek az ajánlási listában, sőt még az is felmerül, hogy mivel útleírásokból szerb nyelven nagyobb a választék, az iskolai nyelvtanítás eredményeként ezen a nyelven is olvasson a gyermek.

Az ember keresése című kötethez vezető úton, 1950 és 1960 között, egy tágabb perspektívából tűnnek fel a fontosnak tartott jelenségek, szisztematikus figyelem illeti a kortárs szerzőket és szövegeket, már a jugoszláv színteret illetően is, és a magyar vonatkozású hagyománykijelölő törekvések is egyre láthatóbbak, egyre határozottabbak. A könyv bevezető fejezetének címében (*Arcképek magunkról*) a szerző már a mi-azonosság szimbolikus megnyilvánulásában jeleníti meg önmagát. Az arcformálás kollektív önelképzelése Fehér Ferenc, Ács Károly és Zákány Antal viszonylatában nyilvánul meg. Itt még mutatkoznak ugyan, de már halványodnak az ideológiai feltételrendszer reflexei, a szerző, a „felszabadulással beköszöntött” világ, a „költészetté lényegített Vajdaság” lírai konstrukcióját vizsgálja abban a szélességben, amelyben a „haladó szocialista relációból” szemlélődő fehér költészet lehetővé teszi, új embert, új érzésű költőt kíván látni, de poétikai összefüggéseiben pontosan jellemzi ezt a költészetet, és úgy tartja, hogy e versanyag problémáit az alkotói szemléletváltás részbeni elkerülése okozza, mert még köti a múlt, amely „nem engedi a költőt a jövő felé röpdülni és meglátni a jövőndő igazibb Vajdaságát” (Bori 1960a, 21).

Bori Imre írásai reflektálnak egymásra, a későbbiek a korábbiakra építenek, a korábbiakban rendre megpillanthatjuk a későbbi témák felé való orientálás mozzanatait is. Azzal, hogy Ács Károly költészetében a könyvkultúra formálóerejét ismeri fel, hangsúlyos szöveghatásokat érzékel, eltávolodást a világ konkrétumaitól, kiszakadást a valós lét kötöttségeiből, nagyot lendít a saját gondolkodásán is, miközben arra törekszik, hogy azt láttassa meg velünk, hogy a megélt világ valósága a mű valóságában feloldódva milyen eszközök mentén érint meg bennünket. Ács a jelen urbánus költője, absztraháló, filozofikus típus, „függetlenebb lélek, akit a városi élet szabadabb formái, nagyobb mozgásszabadságot biztosító jellege az érzelmek és gondolkodás másfajta megfogalmazására ösztönzött” (Bori 1960a, 23). Bori itt egy polemikus gesz-

tussal már annak is hangot ad, hogy az urbánus költészetet másként érti mint a magyar kritika. Ez a költészet a maga szabadság-gesztusaival határozottan segíti a kortárs ideológiai viszonylatok alóli fokozatos felszabadulását, mely felszabadulás majd Vasko Popa „diszharmonikus költészete”, heterogén és sokszor apoéitikus érzésvilága révén teljesebb ki, amelyet Bori már az első kötet (*Kéreg – Kora*) anyaga alapján értékes költészetként azonosít.

Bori Imre az ötvenes évek végét a modern regény koraként éli meg, regény-renaissance-ként, a „regény horizontjaiban szemlélhető” valóság, a megmerevedett minták szétfeszítésének koraként. A jugoszláv irodalom ugyanis – „amely felszabadulva a sablonok bilincseiből, a kísérletezés kalandjának izgalmas légkörében él...” (Bori 1960a, 194), írja Radomir Konstantinović regényéről beszélve – kivételes teljesítményekkel szolgál. De ez a filozofikus experimentum (*Csapda*), amely Vasko Popa problémavilágával tart rokonságot, sem hat olyan felszabadítóan, mint a jugoszláv modernitás fenegyerekének, „enfant terrible-jének”, Miodrag Bulatovićnak, aki szinte rögződött ehhez a magatartáshoz, és aki „kétségtelenül sokat tanult a nyugati írók regénytechnikájából” (Bori 1960a, 213), a ma már kultikusnak számító, *Jönnek az ördögök* című kötete. Talán mondanom sem kell, hogy Bori – ebben az esetben is – már az első kötet alapján érzékeli a teljesen újnak minősülő prózai hangot. Ez az a „rettenetes gyermeki” hang, amely felforgatja a szocialista realizmus minden elvrendszerét, amely elvet minden ideológiai normát, és amelyet a pártcenzúra egészen a hetvenes évek végéig kiszorít az irodalomból. Három könyvről is ír Bulatovićnak, elismerve hatalmas elbeszélői tehetségét, emberi romlottságból táplálkozó világának erejét, de a bulatovići jellegzetes amorfitás és fragmentaritás mégis zavarja, és formálólvet, szerkesztési fegyelmet, rendező világszemléletet hiányol: „A pallérozott tehetség rendezett világa helyett egy palléroztatlan, borzas, önmagába feledkezett és önmaga bujaságával, őserdei vegetációjával megelégedett írói alkat és tehetség megnyilvánulásait látjuk” (Bori 1960a, 232) – fejtegeti, de jól érzékeljük, hogy a létezésnek az itt tapasztalható pokoli állapota, a lélek alvilága, a bulatovići „formátlan tehetség” és rendkívüli szuggesztivitás lenyűgözi, és a lehető legszélesebbre nyitja a gondolkodását. Ebben az időben a jelen és legfeljebb a közelmúlt jelenségei foglalkoztatják, ez a preokkupáció váltja ki azt az antologikus természetű mérlegkészítési igényt is, amely *A vajdasági ég alatt* című kötetet létrehozta. „Az antológiák általában egy-egy irodalom önvallomásai is, eszközei értékei megismerésének, hibái felmérésének, s ha vannak, mert vannak, erényei megcsillogtatásának” (Bori 1960b, 15) – olvassuk a *Kötet elé* című, egzisztenciálisan hangolt indoklásban. *A jugoszláviai magyar költészet antológiája* huszonegy szerző besorolásával

átfogó jellegűnek mutatkozik. Értékeit növelő céllal, az előszó hangsúlyozza a kontextuális olvasás fontosságát: „egy-egy vers csak a többiek társaságában mutatja meg valódi természetét” (Bori 1960b, 65).

Semmi kétség, és ezt is láttatni kell, hogy a későbbi intenzív hagyománykereső gondolkodást itt még a „hagyománytalan irodalom a miénk” (Bori 1960b, 7) tézise irányítja. Bori Imre az impériumváltás utáni költészetet a magyar és európai irányok visszhangjaként, epigonköltészetként aposztrofálja, és „igazi történetét” 1944-től számítja, innentől lát esélyt, lehetőséget a jugoszláviai magyar költészet számára. Mindazonáltal már érzékeli és ki is mondja, hogy a költői feladatteljesítés, a társadalmi hasznúvá váló költészet eleinte a szövegek árnyékában vegetált, a „kívánalmak és megkötöttségek béklyóiban” (Bori 1960b, 11), és elhalványította a formakultúrát. A nagy költészeti érzés-, hang- és formaváltást 1950–1951-re teszi. A másfél évtizedes vajdasági magyar költészetben ekkortól látja együttesen megjelenni a magyar költészeti tradíciót és a jugoszláv modernitás felszabadító hatásait:

Egyfelől a magyar költészet legszebb hagyományaira emlékeznek költőink, másfelől a szocialista társadalmi életünk és az új jugoszláv költészet dogmamentes, felszabadult, modern érzés- és kifejezésjellege erősen rányomta bélyegét költészetünk egészére. Ezek a mozzanatok adják meg sajátosságos jellegét is: formai és tartalmi modernsége egy újnak és sajátosságosan eredetinek a kezdetét jelenti, amely új színeket, hangulatokat, lényegében tájunk embere érzésvilágát viszi a jugoszláv szellemi életbe, de a magyar nyelvű költészetbe általában is (Bori 1960b, 15).

Az antológia válogatója kétségtelenül jól érzékeli a jugoszláv irodalmakhoz fűződő szellemi viszonylatokat, hiszen ebben az időben a vajdasági magyar művek mellett leginkább ezek kritikusként lép fel, legfőbb értékélményei is innen származnak, történetileg szituált létismereti tudását ezek értelmezésével kamatoztatja. Azzal a mérlegkészítési lehetőséggel, amit az antológia-összeállítás tesz lehetővé, később többszöri alkalommal is élt, a kanonizálás, vagy a pusztá felmutatás, a kötetben való egybefogás, az alkotói arcélek kirajzolásának különféle gesztusával.

Bori Imre pályája a *Híd*-publikációk jegyében indult, az *Új Symposion*ba a magyar avantgárd történetének rekonstruálásával, voltaképpen egy új irodalomtörténeti elgondolás lehetőségének felvillantásával lép be, de a kezdetektől fogva művelte a kortárs vonatkozású sajtókritikát és a recenzió különböző változatait is. Nagyon lényeges, hogy nézőpontja nem korlátozódik a magyar irodalomra, az összehasonlító cselekvés természetes adottságként működik, komparatív

meglátásai sok értéket hordoznak. Prezentálva, hogy egyetlen irodalmat sem lehet megérteni a tágabb összefüggései nélkül, könyvismertető formájában adott kitekintést a korszaknak a nemzeti irodalmon kívüli kulturális-művészeti mozzanatairól. Az életmű kifejezett példa az irodalom és a médiakultúra összekapcsolódására, bizonyos időszakokban nagyon is differenciálnak mondható Bori Imre ez irányú teljesítménye. Most nincs terünk rá, de eljött az ideje annak is, hogy aprólékosabban is megidézzük a konkrét mediális közeget, amelyben jelen volt, vagyis magukat a lapokat, az adott rovatokat, amelyek igényt tartottak a közreműködésére. Életműve az ötvenes évek közepétől – miután már egészében érzékeli az őt közvetlenül körülvevő léptékeket és arányokat – kapcsolódik nagyobb hangsúlyokkal világirodalmi szerzőkhöz (Sartre, Kafka, Huxley, Thomas Mann, Steinbeck, Faulkner, Ibsen, Flaubert, Gide, Virginia Woolf stb.) is, és egyre szorosabban a magyar irodalom különböző alkotóihoz és jelenségeihez, miközben továbbra is a hazai irodalmi viszonylatok dominálnak. Külön említést érdemel, hogy az ötvenes évek végén – főként a *Rukovet* munkatársaként – szükségét érezte a szerb nyelvű szövegekkel való megjelenési lehetőségek megragadásának is: magyar műveken kívül a jugoszláv kínálatból is válogat. Radomir Konstantinović 1956-os megjelenésű regényéről, az *Egérfogóról (Mišolovka)* például azzal a meglehetősen provokatív címmel ír, hogy *Egy regény, amelyről a kritika nem tud mit mondani (Roman o kome kritika ne zna šta da kaže)*. Innen számítva, bár részint még mindig a korszak sajátos nyelvében élve, de már az átformálódó irodalmi diskurzus megalakításának igényével igyekszik kilépni a kor jellemző érzékenységein nevelkedett kritika gondolkodási köreiből. A szocialista realista kritika szabályrendszerének ellenében, az irodalomkritikai nyelviség újraalkotásának hívéül szegődik. Sok tanulsággal szolgálhatna az is, ha alávételnék e kritikai életművet egy normafeltárási értelmezésnek. Mind észrevehetőbb, hogy az átformálódó irodalmi diskurzus sajátos szókincsének újrateremtésével, a sokszor változékony fogalomhasználat egyértelműsítésével, korszerű esztétikai álláspontok, új tematikus értékek kifejezésére is alkalmas nyelviséget igyekszik építeni. Az majd csak a későbbiekben lesz egyértelmű, hogy közben minden energiáját arra fordítja, hogy kimozdítsa a magyar irodalomértés bizonyos hagyományait, hogy újszerűen lássa és láttassa a folyamatokat, és új szemléletet ajánljon egy, a korábbiaktól eltérő, fejlődéstörténeti elgondolás kidolgozásához.

Amit irodalom és kontextusa viszonyában feltétlenül meg kellett vizsgálni, azt Bori Imre megvizsgálta, méghozzá egy történeti folyamat végigkísérésének igényével. Mára az is jól látszik, hogy életművének korszerűsége abból is következik, hogy viszonylag korán érzékelté, hogy a tudományközi cselekvés

fontos pontokon tárhatja fel az irodalom meghatározó kapcsolatrendszerét. Az általa is befolyásolt irodalmi-kulturális-tudományos eseményesség egyfelől a társművészeti jelenségek, másfelől az eszmetörténeti, folklórtörténeti, szociográfiai, kultúrpolitikai jelenségek irányába nyit, ilyen értelemben is terjeszkedő politikát folytatva. Minthogy kifejezett érdeklődést mutatott a kulturális emlékezet nyújtotta konstrukciók iránt, az életmű bizonyos aspektusai egy szélesebb művelődéstörténeti perspektívából tűnnek a leginkább beláthatónak. Az irodalom történeti aspektusainak erőteljesebb megjelenésével súlypontváltás történik az életmű alakulásában. Ilyen szempontból Bori Imrét kezdetben azok a folyamatok érdeklik elsősorban, amelyek a szűkebb, a regionális összefüggések közepette zajlanak és ezekből kiindulva igyekszik mind mélyebbre hatolni, és mind szélesebb összefüggésekben gondolkodni. A szemléleti és tematikai bővítés mellett mást is gyaníthatunk e váltás mögött, méghozzá a részletes hagyománykidolgozás születőben lévő igényét. S bár, mint jeleztem, kezdetben a hagyománytalanság mozzanata jelen van, már 1950-ben felmerül az irodalmi múlt birtokbavételének szükségessége is: „Amíg nálunk, vajdasági magyaroknál még kísérlet sem történt ez irányba, addig az *Izvorban* egész sorát találjuk az erre vonatkozó tanulmányoknak” (Bori 1950, 281).

Az 1967-ben induló avantgárd-projektum kezdetein, amikor újabb fázisba érkezett Bori Imre gondolkodása, fontos mozzanatként emelkedik ki egy irodalomtörténeti bátorságot feltételező szemléletváltás, a rögzült kánonokhoz való kritikusabb hozzáállást sürgető megnyilvánulás: a magyar irodalomtörténet-írás szemléleti konstellációinak az átszervezésére, a működő gondolkodási rendszereken kívüli jelenségek bevonására tett javaslat. Mai perspektívából úgy látszik, hogy

Bori munkásságának középpontjában a modernizmus rehabilitációja áll: minden a jelen szempontjából számba veendő műnek az a (rejtett vagy felfedett) fő tétele, hogy a magyar irodalom 20. századi története a modernizmus jegyében zajlott, s ezért az avantgárd ennek olyan fontos öröksége, hogy egyenesen hajtóerőnek, mozgatónak, állandóan jelen lévő ösztökélőnek kell tekintenünk (Kálmán C. 2008, 180).

Ekkoriban fontos mozzanatként rajzolódik ki az életműben a kutatási perspektíva megfordításának a kívánalma is, miszerint a „kortárs magyar irodalom szelleme, igénye, esztétikuma érvényesüljön” a múlt vizsgálatában. Nem a múlt szemszögéből tekinteni a jelenre, hanem a jelen nézőpontjából szemlélni a múlt irodalmát, hogy ne az utódkeresés, hanem az elődkutatás szempontjai érvényesüljenek. Szembesülni a korigényekkel, hogy a valódi irodalmi fordulatot

hozó jelenségek (amelyeket Bori Imre *A Tettben* és Kassák „makacs produktivitása”-ban ragad meg) láthatóvá válhassanak. Bori ugyanis alapvetően azon az állásponton volt, hogy

a magyar avantgárdhoz való viszony az, amely a legbeszédesebben mutatja az irodalomtörténet-írásnak az idegenkedését attól a gondolattól, hogy a XX. század irodalmi képének fő vonalaként fogja fel ezt az önmagában heterogén mozgalmat, s belőle indulva ki, hozzá viszonyítva szemlélje mindazokat a jelenségeket, amelyeket századunk produkált, ebből a szempontból nézze „irodalmi” századunk „előidejét”, a XIX. század második felét és a századfordulót, nem-különben pedig a Nyugat-mozgalmat, amelynek kodifikálása irodalomtörténeti szempontból éppen hogy befejeződött, ha nem is problémamentesen, hiszen sem periodizációja, sem részletkérdései nem döntötték el, hogy a *Nyugat* betetőzése-e elsősorban a XIX. század magyar irodalmának, jellegében annak XX. századi továbbélésében a kiteljesedése, vagy valóban új-e az az „új”, amit hozott, hogy XX. századi jelenségnek kell elsősorban tartanunk (Bori 1967, 294–295).

Kassák alkotói pályája, szerkesztői tevékenysége elsősorban azért köti le az érdeklődését, mert úgy tartja, hogy *A Tett* és a *Ma* „abszolúttá tette azt az irodalmi és világmépi radikalizmust, amit a *Nyugat* még csak relatíve, tehát csak a magyar irodalom palánkjá mögött vitt véghez” (Bori 1967, 296).

Ez az az alapvető javaslati összefüggésrendszer, amelynek sokrétű kidolgozása nyomán szuverén hagyományértelmezőként, jelentős szemléleti újítóként, ösztönző erejű, iskolateremtő egyéniségként, irodalmi tények merész tudatosítójaként, korrekciós szerepű irodalomtörténészként tekinthettek rá azok, akik felismerték kezdeményezői értékeit:

már a hatvanas évek közepétől mind Kassák Lajos, mind a magyar avantgárd irodalom ügyében határozott és egyértelmű „perújrafelvételt” jelentett be a magyarországi irodalompolitikával, a hivatalos irodalomtörténet-írással szemben. [...] Bori Imre szinte „vádiratnak” tetsző megállapításokkal indította „avantgárd triptichonjának” első kötetét. [...] Az irodalomtörténet-író ilyen módon az igazságtevés, a jóvátétel nem minden indulatot nélkülöző pozíciójából indult ki, s jutott el a későbbiek során a tárgyilagos kutatás és ítélezés elemző, tudósi pozíciójába (Pomogáts 2004, 153).

Bori Imre vitáinak általános szemléleti konzekvenciái is voltak az irodalomtörténeti alakulásrendet illetően, és az életmű építkezési folyamatai azt jelzik, hogy a hatvanas évekbeli felszámolhatatlan ellenállások feszültségteli viszony-

latai inkább ösztönözték, mintsem hogy letörték volna a vitapartnerei szemléletétől való *eltérés* széles ívű kibontakoztatását illetően. Kulcsár Szabó Ernő *Az új történetiség esélyei* című tanulmányában jegyzi meg, hogy „a hatvanas években egyedül az ő tanulmányai voltak képesek javaslatot tenni egy eltérő fejlődéstörténeti koncepció kidolgozására” (Kulcsár Szabó 1994, 95).

Mára idézettségi mutatók és kritikai reflexiók sora jelzi, hogy a három avantgárd-kötet megkerülhetetlen a magyar irodalomtörténet-írásban, de az már kevésbé látszik, hogy ennek a kutatási programnak a terméke a jugoszláviai magyar költészeti avantgárd beépítése a *Jugoszláviai magyar irodalom történetébe* (1918–1945) és antologikus feltárása a *Márciusi zsolttárban*. Ez az antológia voltaképpen a jugoszláviai magyar irodalom expresszionizmusban gyökerező kezdeteit hozza érintkezésbe „a magyar irodalom egyetemességével” (Bori 1973, 517), a délszláv és a világirodalmi áramlatokkal. Hat olyan költői személyiséget (György Mátyás, Csuka Zoltán, Fekete Lajos, Tamás István, Láng Árpád, Somogyi Pál) emel ki, akik a Bori-életmű ekkori tömbjeit övező gondolati terekhez tudnak újabb perspektívákkal szolgálni.

Az avantgárd felszínre kerülő problémái nyomán válik láthatóvá, hogy az életmű azon belső kérdéseire is reflektálnunk kellene, hogyan volt lehetséges, és miért volt szükséges kilépni az irodalomtudomány diszciplináris keretei közül a képzőművészet vagy más területek irányába. Bori Imre képzőművészeti publikációs tevékenysége meglehetősen szórványos, viszont a Balázs G. Árpád művészete felé forduló figyelemben a tárgyát meghatározó, de azon szükségképpen túlmutató, avantgárd iránti érdeklődés is jelen van. A könyvben a modern képzőművészeti nyelv megteremtésén munkálkodó, az expresszionizmussal szintetizált kubizmus és a futurizmus kifejezőmódját sajátos változatokban használó alkotó, az intermediális érzékenységű, az irodalomhoz kapcsolódó képzőművészeti gesztusok embere (lásd az Ady-mappa utószavát) iránti figyelem a legerőteljesebb. A monográfia középpontjában a harmincas éveknek az újdonság erejével ható anyaga áll, és a záró korszaké, amelyben a harmincas évek második felének irányzati konzekvenciái kiteljesedtek, és amely az irodalom értelmezéséhez is kínált szempontokat.

Irodalom

Bori Imre. 1950. Izvor. *Hid* (4): 278–282.

Bori Imre. 1960a. *Az ember keresése*. Novi Sad: Forum.

Bori Imre vál. és a jegyzeteket írta. 1960b. *A vajdasági ég alatt: A jugoszláviai magyar költészet antológiája*. Novi Sad: Forum.

- Bori Imre. 1967. Kassák Lajos a magyar irodalomban. *Tiszatáj* (3): 294–298.
- Bori Imre vál., az utószót és a jegyzeteket írta. 1973. *Márciusi zsoldár: A jugoszláviai magyar avantgarde költészete*. Hagyományaink IV. Újvidék: Forum.
- Bori Imre. 1977. Balázs G. Árpád Ady-illusztrációiról. Utószó. In Balázs G. Árpád, *8 Ady-illusztráció / 8 ilustracija Adijevih pesama*. Újvidék: Forum.
- Bori Imre. 1980. *Balázs G. Árpád*. Újvidék: Forum.
- Cucics Szima–Bori Imre. 1957. *A gyermek és a könyv*. Noviszád: Vajdaság Gyermekgondozó Egyesületeinek és Szervezeteinek Szövetsége. Szülők Könyvtára 2.
- Kálmán C. György. 2008. *Élharcok és arcélek: A korai magyar avantgárd költészet és a kánon*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Kulcsár Szabó Ernő. 1994. Az új történetiség esélyei: A mai irodalomkutatás szellemi helyzetéről. In *Az új kritika dilemmái: Az irodalomértés helyzete az ezredvégen*. 88–100. Budapest: Balassi Kiadó.
- Pomogáts Béla. 2004. Bori Imre avantgárd triptichonja. *Hid* (11–12): 153.
- Tešić, Gojko. 1991. *Srpska avangarda u polemičkom kontekstu: Dvadesete godine*. Novi Sad–Beograd: Svetovi–Institut za književnost i umetnost.

THE DIMENSIONS OF THE IMRE BORI'S OEUVRE

The article intends to thematize several structural aspects of Imre Bori's broad world, specifically exploring the complex system of multidimensionality. We are confronted with a literary-historical way of thinking, whose characteristics are the identification of certain problems of modernity, the interpretation of avant-garde discourse, the placement of Yugoslav literary relations in a particular perspective, or the problematization of prose, taking into account thematic-bodily innovations. It is not only a genre issue, but the content composition of the opus that is specifically complex. One of our starting questions is this: from the metaperspective of writing literary history, what are our chances of articulating interrelationships, specific areas of work and components of different roles. The inevitable question is, how do the expression of models, from the beginning of oeuvre, provides a way of seeing within a cohesive system, or within a logical framework of a specific minority program in accordance with special social positions and a special system of opportunity must be counted.

Keywords: avantgarde, history of literature, localization, modernity

DIMENZIJE OPUSA IMREA BORIIJA

Studija tematizuje nekoliko strukturalnih aspekata širokog sveta Imrea Borija posebno istraživajući složeni sistem odnosa multidimenzionalnosti. Pred nama stoji književnoistorijski način mišljenja čije karakteristike su identifikacija određenih

problema moderniteta, tumačenje avangardnog diskursa, postavljanje jugoslovenskih književnih odnosa u određenu perspektivu ili problematizacija proze sa aspekta tematsko-telesnih novuma. Nije samo žanrovska problematika, nego je i sadržinska kompozicija opusa specifično kompleksna. Jedno naše polazno pitanje je sledeće: iz metaperspektive pisanja književne istorije kakve su nam šanse da artikulišemo međusobne odnose specifična područja opusa i komponente različitih uloga. Neizbežno je pitanje, naime, kako modeli izražavanja od početka opusa omogućavaju način viđenja u sklopovima jednog povezanog sistema, ili u logičkim okvirima jednog specifičnog manjinskog programa u okviru kojeg se mora računati na specijalne društvene pozicije i specijalni sistem mogućnosti.

Cljučne reči: avangarda, istorija književnosti, lokalizovanost, modernitet

A kézirat leadásának ideje: 2020. márc. 4.

Közlésre elfogadva: 2020. ápr. 15.